

Тищенко О. П.

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ: ОЦІНКА, СТРАТЕГІЯ ТА ІНСТРУМЕНТИ ПІДВИЩЕННЯ

В умовах стрімких економічних і соціальних змін, які відбуваються внаслідок процесів глобалізації практично в усіх сферах суспільного життя, інтернаціоналізації господарських і культурних відносин, що продовжується, активного розвитку зв'язків між країнами (спорт, освіта, мистецтво, торгівля, екологічні проекти тощо), поступового зростання доходів населення та його прагнення до урізноманітнення проведення вільного часу, подорожей й відпочинку, спрощення перетинання державних кордонів, слід очікувати подальшого підвищення ролі та питомої ваги туристичної галузі у світових та загальнонаціональних економічних показниках, у тому числі й в Україні. Однак на тлі світових і європейських тенденцій, обумовлених бурхливим розвитком туристичної індустрії, Україна, зазнавши, в силу відомих обставин, значних втрат власного туристичного потенціалу, стрімко погіршує свої позиції та привабливість не тільки на світовому ринку туристичних послуг, а й на регіональному.

Проблемам розвитку туристичної сфери України присвятили низку праць як відомі, так й молоді вітчизняні науковці, зокрема, І. Антоненко, М. Біль, П. Гудзь, В. Гуменюк, С. Домбровська, В. Кифяк, Ю. Кіндзерський, М. Колісник, О. Крайник, М. Мальська, І. Маркіна, Ю. Ніколаєв, А. Охрименко, Б. Петровський, С. Сисоєва, В. Стойка, Т. Ткаченко, Ю. Ульянченко, Н. Ушенко, С. Хлопак, І. Черниш та ін.

Проте, незважаючи на перспективність туризму як високоприбуткової та структуроутворюючої галузі національної економіки, у публікаціях недостатньо уваги приділяється детальному розгляду й аналізу причин низької конкурентоспроможності вітчизняної туристичної сфери порівняно з іншими країнами. Здійснення подальших досліджень, спрямованих на виявлення специфічних особливостей функціонування туристичного ринку України, в умовах «туристичного буму» на планеті та загострення конкуренції між країнами, що відбуваються в умовах глобальної економічної нестабільності, сприятиме обґрунтуванню та прийняттю стратегічних управлінських рішень, здатних забезпечити підвищення його конкурентоспроможності та ролі й місця у функціонуванні національного господарства.

Мета дослідження полягає у здійсненні компаративного аналізу показників рейтингу України та деяких зіставних європейських

країн щодо рівня та тенденцій розвитку сфери подорожей і туризму, виявленні існуючих перешкод, що гальмують її ефективний розвиток та визначенні, на цій основі, стратегічних напрямів та інструментів підвищення конкурентоспроможності вітчизняної туристичної галузі.

Згідно даних Звітів Всесвітнього економічного форуму щодо дослідження конкурентоспроможності країн у сфері подорожей та туризму Україна у 2007 р. серед 42-х європейських держав, набравши 3,84 бали із 7-ми максимально можливих, посіла 36-е місце, випередивши такі країни як Македонія, Сербія, Албанія, Вірменія, Молдова, Боснія та Герцеговина [1]. У 2011 році це місце фактично збереглося – 36-37 місця були поділені з Македонією (обидві країни отримали однакову кількість балів – по 3,98) [2].

У звіті 2017 року (фактичні дані – за 2015 рік) групування країн зазнало деяких змін – до традиційної групи європейських країн було додано ще 4 країни (Азербайджан, Казахстан, Киргизія, Таджикистан) та сформовано нову регіональну групу країн під назвою «Європа та Євразія», у складі якої виділено 5 підгруп: Південна, Західна, Північна Європа, Балкани та Східна Європа, Євразія. Саме до останньої підгрупи, до якої входить 8 країн (усі вони колишні республіки СРСР) віднесено й Україну. Отже, нині регіональна група «Європа та Євразія» налічує 46 країн, серед яких Україна, порівняно з попереднім аналізованим періодом, опинилась на 39-му місці, мінімально випередивши Македонію та пропустивши вперед Вірменію та двох новачків цієї групи – Азербайджан та Казахстан [3]. Про місце деяких країн даної групи у загальному рейтингу (лідери, аутсайтери, країни, які є близькими до України як за рейтингом, так і за географічним розташуванням), а також про величину міжкраїнових «розривів» за індексом конкурентоспроможності сфери подорожей та туризму, наочно свідчать дані, наведені на рис. 1.

Не вдаючись до аналізу причин, що їх покладено в основу такого поділу країн на групи й підгрупи, все ж такі варто зазначити, що об'єднання в одну групу («Європа та Євразія») великої кількості держав з достатньо різними природно-рекреаційними, економічними, політичними та іншими умовами, що справляють безпосередній вплив на розвиток туристичної сфери, а також значною віддаленістю одна від одної (наприклад, відстань від західного узбережжя Португалії до східного кордону Киргизії перевищує 7000 км, не говорячи вже про відстань до російського Далекого Сходу), з практичної точки зору є малоефективним при здійсненні порівняльного аналізу та оцінці рівня розвитку туристичної сфери в окремії країні.

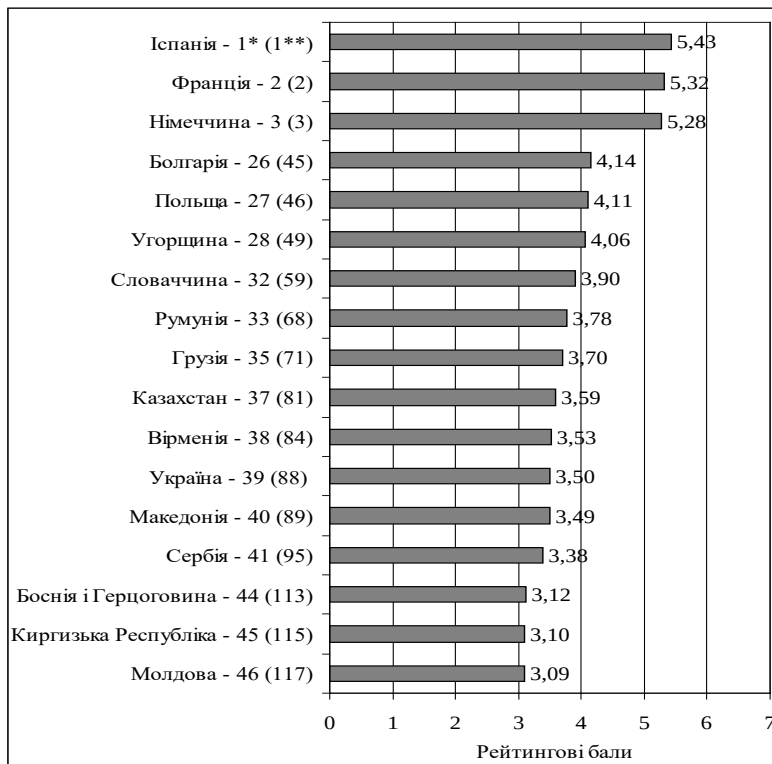

Рис. 1. Рейтинг деяких країн Європи та Євразії за індексом конкурентоспроможності сфери подорожей та туризму (станом на 2015 рік)

* Місце країни у групі країн «Європа та Євразія»;

** Місце країни у світовому рейтингу (загальна кількість країн, по яких розраховувався індекс – 136).

Джерело: складено автором на основі [3].

Більш доцільним представляється застосування локалізованого підходу, тобто виокремлення декількох територіально близьких країн (по суті безпосередніх конкурентів на ринку туристичних послуг або, за певних умов, ймовірних партнерів) зі схожими умовами для провадження туристичної діяльності. Міжкрайнові порівняння в такому випадку можуть бути використані як джерело корисної та значущої інформації щодо виявлення наявних проблем у розвитку

галузі, ґрунтового аналізу причин, що їх спричинили, та обґрунтування пропозицій щодо можливості адаптації та використання позитивного досвіду зіставних країн.

Виходячи з вищезазначеного, для проведення оцінки конкурентоспроможності туристичної сфери України, на основі наявних звітних даних, було відібрано 7 країн, які належать до «Карпатсько-Чорноморського регіону» – в основному це країни-сусіди (Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія, Молдова) та ще дві країни Чорноморського басейну – Болгарія та Грузія. Підставою для їх виокремлення послужили такі чинники: відносна територіальна близькість, схожість рекреаційних ресурсів, що використовуються для здійснення туристичної діяльності – морське узбережжя (Чорне море), гори (переважно Карпати), певна ментальна, релігійна та культурна ідентичність. При цьому до зазначеного переліку країн, з метою виключення «впливу» результатів діяльності на інших територіях, не включено Росію і Туреччину – через розосередженість туристичної діяльності у цих країнах й в інших, віддалених та таких, що значно відрізняються від українських умов, регіонах (середземноморські курорти Туреччини та велика кількість російських туристичних регіонів, починаючи від Санкт-Петербурга і закінчуючи Далеким Сходом).

Отже, перейдемо безпосередньо до аналізу показників конкурентоспроможності сфери подорожей та туризму у виділеній групі країн. Як відомо, для оцінки конкурентоспроможності країни у туристичній сфері застосовується відповідний індекс, розрахунок якого здійснюється на основі врахування 4-х основних факторів конкурентоспроможності: зовнішнє середовище бізнесу; політика у сфері подорожей та туризму та сприятливі умови; інфраструктура; природні та культурні ресурси. Кожен з цих факторів (так званих субіндексів), у свою чергу, містить декілька складових. Загалом нині для визначення індексу конкурентоспроможності країни у сфері подорожей і туризму використовується 14 таких складових [3, с. 7-8].

Наведені у табл. 1 дані свідчать про досить обмежену кількість використаних національних конкурентних переваг української сфери подорожей та туризму – це «Людські ресурси та ринок праці», а також «Здоров'я та гігієна», які у сукупності з іншими складовими, формують – «Зовнішнє середовище бізнесу» (Субіндекс 1). Натомість чітко простежуються ті «проблемні зони», наявність яких справила найбільший негативний вплив на загальний рейтинг України у сфері подорожей та туризму. По 7-ми з 14-ти складових (50%), що розраховувались, наша держава посіла останні та передостанні місця в обраній групі країн.

Таблиця 1

Рейтинг країн Карпатсько-Чорноморського регіону за складовими індексу конкурентоспроможності у сфері подорожей та туризму

Складові індексу конкурентоспроможності		Болгарія	Грузія	Молдова	Польща	Румунія	Словаччина	Угорщина	Україна	Місце України у рейтингу
Субіндекс 1. Зовнішнє середовище бізнесу	Бізнес-середовище	4,5	5,3	3,8	4,5	4,4	4,0	4,2	3,7	8
	Безпека і охорона	5,1	6,0	5,4	5,7	5,8	5,6	5,7	3,5	8
	Здоров'я та гігієна	6,6	6,1	6,1	6,2	6,1	6,5	6,6	6,6	1-2-3
	Людські ресурси та ринок праці	4,7	4,8	4,3	4,9	4,4	4,7	4,7	4,9	1-2
	Стан ІКТ	5,0	4,5	4,3	5,1	4,7	5,4	4,9	4,2	8
Субіндекс 2. Політика у сфері подорожей та туризму та сприятливі умови	Пріоритетність подорожей та туризму	4,3	4,9	3,4	4,1	3,8	4,1	4,9	4,3	3-4
	Міжнародна відкритість	3,9	3,1	2,1	4,1	3,9	3,9	4,2	2,9	7
	Цінова конкурентоспроможність	5,3	4,9	5,4	5,5	4,7	5,0	4,7	5,2	4
	Екологічна стабільність	5,0	4,4	4,1	4,6	4,4	4,8	4,7	3,9	8
Субіндекс 3. Інфраструктура	Інфраструктура повітряного транспорту	2,4	2,2	2,0	2,6	2,4	1,7	3,0	2,4	3-4-5
	Наземна та портова інфраструктура	3,1	3,3	2,5	4,3	2,8	4,2	4,4	3,0	6
	Туристична інфраструктура	5,8	4,0	2,8	4,2	4,4	4,3	4,4	4,0	6-7
Субіндекс 4. Природні та культурні ресурси	Природні ресурси	3,8	2,4	1,6	3,0	3,0	3,4	2,6	2,3	7
	Культурні ресурси та ділові поїздки	2,1	1,6	1,2	2,8	2,3	1,5	2,3	2,1	4-5

Джерело: складено автором на основі [1].

Незважаючи на наявність вищезгаданих конкурентних переваг, фактор «Зовнішнє середовище бізнесу» виявився таким, що ва-

гомо «потягнув донизу» Україну у рейтингу країн в сфері подорожей та туризму. Зокрема, розрив у значеннях індексу за складовою «Безпека і охорона» становить від 2,2 до 2,5, що значно перевищує відставання за іншими складовими. Трохи меншим воно є за такими складовими як «Бізнес-середовище», «Стан інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ)», «Екологічна стабільність». До цього можна додати, що за величиною індексу, розрахованого за складовими «Безпека та охорона» й «Бізнес-середовище» Україна посіла відповідно 127-е та 124-е місце серед 136 країн світу. Це найгірші місця України з поміж усіх 14-ти складових індексу конкурентоспроможності.

Таким чином, визначальними чинниками покращення рейтингу України у сфері подорожей та туризму є підвищення рівня безпеки та охорони, створення сприятливого бізнес-середовища, а також подальший розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та досягнення екологічної стабільності. Саме зазначені напрями повинні бути предметом першочергової уваги на всіх рівнях державного управління.

Не применшуючи жодним чином важливості й значення індексу конкурентоспроможності сфери подорожей і туризму, все ж слід визнати, що він є умовним розрахунковим показником, який дозволяє, відповідно до прийнятої методики його визначення, певним чином здійснювати ранжування країн світу в цілому та за окремими регіональними групами. А для оцінки реальних масштабів розвитку туристичної сфери та привабливості країни, а отже й її конкурентоспроможності, з точки зору безпосередніх «споживачів» (тобто громадян інших країн, які роблять свій вибір на користь тієї чи іншої країни), як головний базовий індикатор більше доцільно використовувати показник обсягів міжнародних туристичних прибуттів (International tourist arrivals), який дає уявлення про кількість іноземних громадян, що відвідали країну в туристичних цілях. На основі даного показника розраховуються й інші, зокрема, показник надходжень від міжнародного в'їзного туризму (International tourism inbound receipts), за допомогою якого можна здійснити оцінку ролі туризму в економічному розвитку країни з точки зору генерування вхідних грошових потоків.

Як видно з наведених у табл. 2 даних, Україна є єдиною країною з групи зіставних країн, що належать до Карпатсько-Чорноморського регіону, де спостерігалось скорочення обсягу міжнародних туристичних прибуттів. Його майже двократне скорочення, на тлі приросту в усіх інших країнах, призвело до того, у 2015 р.

Україна за даним показником (12,4 млн.) опинилась на 3-му місці у групі, суттєво відставши від Польщі (16,7 млн.) та Угорщини (14,3 млн.). Хоча у попередні періоди Україна, з часткою у сукупній кількості міжнародних туристичних прибуттів у регіон, що розглядається, близько 40%, була беззаперечним лідером, приймаючи щорічно понад 20 млн. іноземних туристів.

Таблиця 2
Міжнародні туристичні прибуття в окремі країни
Карпатсько-Чорноморського регіону у 2007-2015 рр.

Країни	Чисельність населення, млн. осіб (2015)	Міжнародні туристичні прибуття					Міжнародні туристичні прибуття на 1 особу (2015)
		млн.			2015 у % до 2011	2015 у % до 2007	
		2007	2011	2015			
Болгарія	7,2	5,151	6,328	7,099	112,2	137,8	0,99
Грузія	3,7	1,052	2,822	2,282	80,9	216,9	0,62
Молдова	3,6	0,013	0,075	0,094	125,3	723,1	0,03
Польща	38,0	14,975	13,350	16,728	125,3	111,7	0,44
Румунія	20,0	1,551	1,515	2,235	147,5	144,1	0,11
Словаччина	5,4	1,685	1,460	6,816	466,8	404,5	1,26
Угорщина	9,8	8,638	10,250	14,316	139,7	165,7	1,46
Україна	42,7	23,122	21,415	12,428	58,0	53,7	0,29

Джерело: складено і розраховано автором на основі [1-4].

Для більш коректного визначення та співставлення рівня туристичного навантаження, з метою нівелювання міжкраїнових розбіжностей, обумовлених значною різницею у кількості населення, а, отже, й масштабами розвитку сфери подорожей і туризму та туристичної інфраструктури в окремих країнах, був розрахований відносний показник – міжнародні туристичні прибуття на 1 особу (на 1 мешканця країни), який засвідчив, що беззаперечними лідерами групи є Угорщина (з показником 1,46) та Словаччина (1,26). Кількість іноземних туристів, що відвідали ці країни у 2015 р. суттєво перевищила загальну кількість населення зазначених країн: в Угорщині – на 4,5 млн. осіб, а у Словаччині – на 1,4 млн. осіб. При цьому зазначимо, що, ані Угорщина, ані Словаччина не мають морського узбережжя, а, отже, цей факт лише підтверджує, що туристична привабливість країни, попри широко розповсюджену думку, визнача-

ється не лише наявністю морських курортів і відповідної форми відпочинку, а й багатьма іншими туристичними дестинаціями. Що стосується нашої країни, то вона, за показником міжнародних туристичних прибуттів на 1 особу (0,29), разом з Румунією та Молдовою, посіла місце у трійці аутсайдерів, значно поступаючись не тільки «континентальним країнам», а й країнам Чорноморського узбережжя, зокрема, Болгарії та Грузії.

Наслідком значного падіння кількості міжнародних туристичних прибуттів в Україну стало скорочення, майже у 4 рази, надходжень в країну від в'їзного міжнародного туризму – з 4,6 млрд. дол. США у 2007 р. до 1,1 млрд. дол. США у 2015 р., що перемістило країну на передостанню сходинку у групі, тоді як у 2007 р. попереду України були тільки Польща і Угорщина, причому розрив з останньою становив лише близько 3% (табл. 3).

Таблиця 3

**Надходження від міжнародного в'їзного туризму в окремі країни
Карпатсько-Чорноморського регіону у 2007-2015 рр.**

Країни	Надходження від міжнародного в'їзного туризму				Середні надходження на 1 міжнародне прибуття, дол. США (2015)		
	млн. дол. США			2015 у % до 2011			2015 у % до 2007
	2007	2011	2015				
Болгарія	3130,0	3966,6	3146,2	79,3	100,5	443,2	
Грузія	384,0	945,2	1935,9	204,8	504,1	848,4	
Молдова	164,0	195,0	204,1	104,7	124,5	2162,5	
Польща	10627	10687,0	9728,0	91,0	91,5	581,5	
Румунія	1464,0	1418,3	1712,0	120,7	116,9	766,1	
Словаччина	2013,0	2428,6	2363,0	97,3	117,4	346,7	
Угорщина	4728,0	5579,7	5343,6	95,8	113,0	373,3	
Україна	4597,0	4294,0	1082,0	25,2	23,5	87,1	

Джерело: складено і розраховано автором на основі [1-3].

Для порівняння зазначимо, що у 2015 р. у Польщі загальний обсяг надходжень від в'їзного міжнародного туризму був вищим за Україну у 9 разів, в Угорщині – майже у 5, у Болгарії – у майже у 3 рази. Також Україна значно поступається усім без виключення країнам за показником середніх надходжень у розрахунку на 1 міжнародне туристичне прибуття. У 2015 р. його величина склала лише 87,1

дол. США, що у 4 рази нижче, ніж у Словаччини, яка посідає передостаннє місце у групі аналізованих країн.

Висока конкурентоспроможність туристичної сфери будь-якої країни значною мірою обумовлюється її роллю у розвитку національного господарства. Ключовими макроекономічними індикаторами, за допомогою яких прийнято здійснювати оцінку впливу туризму на розвиток економіки, є обсяг валового внутрішнього продукту (ВВП) та кількість робочих місць, що створюються у сфері подорожей і туризму.

У 2015 році абсолютна величина ВВП, що його створено у сфері подорожей та туризму України, становила 1,3 млрд. дол. США. За даним показником наша країна відстає від більшості країн регіону, за виключенням Грузії та Молдови. Відповідно незначною є й частка даної сфери у ВВП країни – лише 1,4% (табл. 4).

Таблиця 4

Ключові індикатори впливу сфери подорожей і туризму на розвиток економіки у деяких країнах Карпатсько-Чорноморського регіону (станом на 2015 рік)

Країни	Індикатори				Обсяг ВВП у розрахунку на 1 робоче місце, дол. США
	ВВП		Зайнятість		
	обсяг продукту, що його створено у сфері подорожей і туризму, млн. дол. США	частка у загально-національному показнику, %	кількість робочих місць у сфері подорожей і туризму, тис.	частка у загально-національному показнику, %	
Болгарія	1617,0	3,3	92,413	3,1	17498
Грузія	966,3	7,1	100,601	5,8	9605
Молдова	60,1	1,0	9,502	0,8	6325
Польща	7999,1	1,7	275,365	1,7	29049
Румунія	2318,9	1,3	189,769	2,2	12220
Словаччина	2034,6	2,4	58,876	2,5	34557
Угорщина	4778,6	4,0	246,232	5,8	19407
Україна	1304,8	1,4	214,364	1,2	6087

Джерело: складено та розраховано автором на основі [3].

Слід також відзначити, що в Україні спостерігається вкрай низька ефективність діяльності працівників туристичної сфери, про що свідчить показник обсягу ВВП у розрахунку на 1 робоче місце. За його рівнем (6087 дол. США) Україна поступається провідним країнам у 3-5 разів і посідає останнє місце серед країн, що аналізуються.

Таким чином, результати здійсненого аналізу дають наочне уявлення про «слабкі місця» та масштаби відставання вітчизняної туристичної галузі порівняно з іншими країнами, зокрема від низки зіставних країн Карпатсько-Чорноморського регіону.

Визначення державою туризму як пріоритетного виду діяльності та його теперішній стан потребують вжиття екстраординарних заходів, які здатні у найкоротші терміни забезпечити його випереджальний розвиток на рівні як окремих територій, так і в країні в цілому. Не заперечуючи проти значимості інших складових, варто зазначити, що визначальна роль у перетворенні туризму на одну з провідних сфер національної економіки належить саме фінансово-економічним важелям, які слугують реальним джерелом та базисом для реалізації усіх інших заходів щодо його подальшого розвитку.

У чинній Стратегії розвитку туризму та курортів [5] абсолютно слушно зроблено акцент на важливості формування сприятливих умов для створення привабливого інвестиційного клімату з метою залучення інвестицій у туристичну галузь, у першу чергу в інфраструктурні об'єкти. Успішність виконання даного завдання, головним чином, залежатиме від належного застосування економічного механізму реалізації Стратегії. Базовими складовими такого механізму, як відомо з теорії державного регулювання економіки, є інструменти фіскальної, бюджетної, податкової, інвестиційної, грошово-кредитної, амортизаційної та інших напрямів державної економічної політики.

Отже, гнучке використання зазначених інструментів, їх подальше удосконалення, пристосування до умов економічної нестабільності, є визначальною умовою досягнення параметрів, визначених у Стратегії розвитку туризму та курортів на найближчу перспективу.

Враховуючи обмежені фінансові можливості держави в сучасних умовах, як головні інвестори у туристичну сферу, мають розглядатись суб'єкти підприємницької діяльності, що потребує обґрунтування конкретних економічних преференцій, застосування яких може спонукати бізнес, як вітчизняний, так й іноземний, інвестувати в розбудову українського туризму.

Практичне втілення даного завдання потребує, у першу чергу, здійснення туристичного зонування країни та виділення територій пріоритетного розвитку туризму. Кінцевою метою такого зонування повинно стати визначення видів, розміру преференцій та ступеня їх диференціації залежно від стану туристичної діяльності та її значення у функціонуванні регіонального господарства. Але при цьому держава повинна концептуально визначитися із типом політики, який має застосовуватись щодо розвитку туристичної сфери на перспективу – або спочатку підтримувати розвинені у туристичному відношенні регіони, а вже потім використовувати перерозподільні механізми з метою поступового нарощування туристичного потенціалу і на інших територіях, або сконцентруватися на першочерговій підтримці саме останніх; чи брати безпосередню участь у самостійному інвестуванні нових проектів у сфері туризму, чи здійснювати його спільно з підприємцями на засадах державно-приватного партнерства, чи залишити за собою лише регулюючі функції щодо створення сприятливого середовища для бізнесу.

Враховуючи значну диференціацію регіонів України за рівнем розвиненості туристичного господарства та популярності серед туристів, доцільною представляється ідея застосування в країні комбінованої моделі державного регулювання туризму (детально зміст існуючих моделей розкрито у [6]), суть якої полягає у використанні різних організаційних та преференційних інструментів щодо окремих туристичних територій (зон).

Як варіант в основу туристичного зонування можуть бути покладені узагальнюючі показники, які характеризують рівень розвитку туризму в окремому регіоні та результати моніторингу динаміки його змін – кількість суб'єктів туристичної діяльності, частка туризму у валовому регіональному продукті регіону, кількість створених робочих місць, рівень середньої заробітної плати у галузі та її співвідношення із середньою заробітною платою в регіоні, обсяги (частка) надходжень до місцевих бюджетів, кількість прийнятих іноземних туристів, частка туристичної сфери у загальному обсязі інвестицій тощо. Через багатогранний вплив туризму на розвиток економіки доцільним є визначення інтегрального показника та здійснення на його основі комплексної оцінки, яку у подальшому можна буде використовувати для виділення й оцінки стану окремих туристичних Destination різної адміністративної підпорядкованості.

У контексті формування концептуальних засад нової туристичної політики слід зазначити, що у попередні роки держава постійно

використовувала різноманітні преференційні інструменти, спрямовані на активізацію розвитку туристичної сфери.

Найбільш дієвими з них, на думку багатьох дослідників, виявились ті, що застосовувались при створенні спеціальних економічних зон (СЕЗ) та територій пріоритетного розвитку (ТПР). Запровадження спеціального інвестиційного режиму діяльності у таких утвореннях стало яскравим свідченням реакції бізнесу на пропонувані державою пільги.

Як відомо, у числі створених в Україні на початку 2000-х років спеціальних економічних зон функціонувала й єдина СЕЗ туристично-рекреаційного типу – «Курортотоліс Трускавець». Суб'єкти підприємницької діяльності, які, відповідно до встановлених критеріїв, зареєстрували інвестиційні проекти на її території, отримали низку суттєвих преференцій (щодо сплати податку на прибуток, податку на додану вартість, ввізного мита, плати за землю та інші пільги), що призвело до пожатвення інвестиційної активності та припливу інвестицій, у тому числі від іноземних інвесторів, справило позитивний вплив на розвиток даного курорту та забезпечило додаткові фінансові надходження. У 2007 р., наприклад, показник бюджетної ефективності (співвідношення між податковими надходженнями та сумою наданих пільг) у СЕЗ «Курортотоліс Трускавець» склав 2,47 (одне з найвищих значень серед усіх, створених на той час СЕЗ). При цьому сукупна частка пільг, наданих суб'єктам підприємництва, які здійснювали діяльність на території даної СЕЗ, у загальному обсязі наданих пільг по країні в цілому, становила лише 0,5% [7, с. 127].

Закономірним наслідком скасування законодавчо встановлених пільг стали втрата довіри інвесторів, поступове скорочення, а згодом й припинення (починаючи з 2010 року) надходження інвестицій в рамках функціонування СЕЗ «Курортотоліс Трускавець», що продовжує донині бути предметом ретельного аналізу у публікаціях багатьох вітчизняних дослідників [8-10].

Відповідно до затвердженого урядовою постановою ще у 1996 р. переліку [11], в Україні статус курортних мали понад 250 населених пунктів. Незважаючи на втрату у 2017 р. юридичної сили зазначеної постанови, у більшості населених пунктів туристична діяльність продовжує здійснюватись, і, крім того, до них додаються нові території, особливо у сільській місцевості («зелений туризм»). Така велика кількість курортів лише підтверджує необхідність здійснення туристичного зонування усієї території країни, у тому числі й на внутрішньорегіональному рівні, та розповсюдження позитивного досвіду діяльності СЕЗ «Курортотоліс Трускавець» й на інші території. Тобто

мова йде про використання можливостей СЕЗ (курортно-рекреаційного типу) як чинника економічного пожвавлення територіального розвитку. Зрозуміло, що це потребує кропіткої роботи з обґрунтування доцільності створення нових СЕЗ, на території яких діятимуть реальні пільги для підприємців. Кількість таких утворень не повинна бути надто великою. На першому етапі, в порядку експерименту, цілком достатньо було б визначити 5-10 територій (населених пунктів), які належать до різних управлінських рівнів (загальнодержавного та місцевого) та мають різні профілі діяльності (лікувально-оздоровчий, міський, гірський туризм та інші будь-які його види).

При визначенні переліку «пільгових» видів діяльності по кожній території на особливу увагу потребує обґрунтування включення до нього не тільки підприємств та організацій, які безпосередньо належать до туристичної діяльності, а й пов'язаних з нею інші видів діяльності (енергетика, водопостачання, транспортне обслуговування, заклади культури, фізкультури і спорту, музеї та історичні пам'ятки, заклади громадського харчування, сфери обслуговування тощо), оскільки від їх стану та рівня розвиненості значною мірою залежать й кінцеві показники діяльності туристичних підприємств.

Отже, нині питання пріоритетності туризму як виду економічної діяльності потребує, крім стратегічного визнання, ще й свого додаткового юридичного закріплення з визначенням конкретних територій, де може встановлюватись спеціальний режим інвестиційної діяльності та мають бути конкретизовані повноваження органів державної влади щодо їх застосування до суб'єктів господарювання.

Думка про необхідність реанімації СЕЗ в Україні загалом, у тому числі в туристично-рекреаційній сфері, останнім часом лунає усе частіше з боку як практиків, так і науковців, що виглядає цілком логічно, з точки зору надання туризму статусу пріоритетного виду діяльності, та може стати реальним вагомим кроком щодо його реальної підтримки з боку держави.

Розглядаючи дану проблему, слід зауважити, що, з врахуванням набутого у попередні роки досвіду, у тому числі й негативного, використання СЕЗ як інструменту стимулювання розвитку туристичної діяльності, потребує внесення суттєвих змін щодо порядку їх створення, організації управління та контролю за діяльністю суб'єктів господарювання. Насамперед, це стосується удосконалення організаційних механізмів забезпечення функціонування СЕЗ; створення ефективної системи моніторингу та аналізу діяльності суб'єктів господарювання, зокрема, що стосується цільового користування наданими пільгами; встановлення чітких критеріїв для

визначення пріоритетних видів діяльності виходячи зі специфіки кожної СЕЗ, кількість яких має бути доволі обмеженою (не більше 10-15 напрямів), та рівня інноваційності пропонованих до реалізації проектів; розширення контрольних функцій держави при здійсненні оцінки ефективності діяльності СЕЗ; удосконалення механізму управління розвитком СЕЗ з покладенням цієї функції на державну управляючу компанію замість місцевих органів [12].

Слід зауважити, що з організаційно-правової точки зору спеціальні економічні зони не є єдиним інструментом надання суб'єктам туристичної діяльності преференцій. Особливий інвестиційний режим та види діяльності, на які розповсюджується його дія, можна запровадити через внесення доповнень у Закони про оголошення природних територій міст курортами загальнодержавного значення [див., наприклад, 13, 14]. Тим більше, що у зазначених Законах вже чітко визначено межі майбутніх територій з преференційним режимом діяльності. Що стосується курортів місцевого значення, то запровадження такого режиму потребуватиме або надання права встановлення преференцій місцевим органам влади, або прийняття відповідних законодавчих актів на загальнодержавному рівні.

Аналіз динаміки інвестицій в економіку м. Трускавець за останні роки свідчить про те, що бізнес при виборі стратегії діяльності керується не лише преференціями, що надаються суб'єктам СЕЗ, а й іншими власними міркуваннями економічної доцільності. Підтвердженням цьому є наступні звітні дані. Так, якщо за 2000-2007 рр. у СЕЗ «Трускавець» сумарно було інвестовано 106,6 млн. дол. США [15, с. 32], то за період 2010-2014 рр. (коли надходження коштів в рамках інвестиційних проектів у СЕЗ припинилося) загальний обсяг капітальних інвестицій в економіку міста склав понад 135 млн. дол. США (у перерахунку за середньорічним курсом долара за кожен рік), з яких майже 60% було спрямовано у види діяльності, безпосередньо пов'язані з розвитком туристичної діяльності – тимчасове розміщення і харчування, охорона здоров'я та надання соціальної допомоги, мистецтво, спорт, розваги та відпочинок (рис. 2). У результаті м. Трускавець у розрахунку на 1 особу у 2014 р. посіло 2-ге місце у Львівській області серед усіх адміністративно-територіальних утворень як за обсягом капітальних інвестицій (8451,4 грн.), так й за обсягом прямих іноземних інвестицій (1642,4 дол. США) [16, с. 28, 65].

Наведені дані свідчать, що навіть за несприятливого інвестиційного клімату та наявності високих ризиків, обумовлених різнома-

нітними чинниками, у тому числі й скасуванням пільг суб'єктам СЕЗ, певна інвестиційна активність у межах конкретної території зберігається. Однак, узятий державою курс на підвищення конкурентоспроможності вітчизняного туризму, вимагає суттєвого збільшення надходження інвестиційних ресурсів, які вкрай необхідні для вирішення низки питань, пов'язаних з реконструкцією та технічним переоснащенням наявної лікувальної бази, розвитком інфраструктури курорту, облаштуванням місць відпочинку, вирішення комунальних, екологічних та інших проблем у місті.

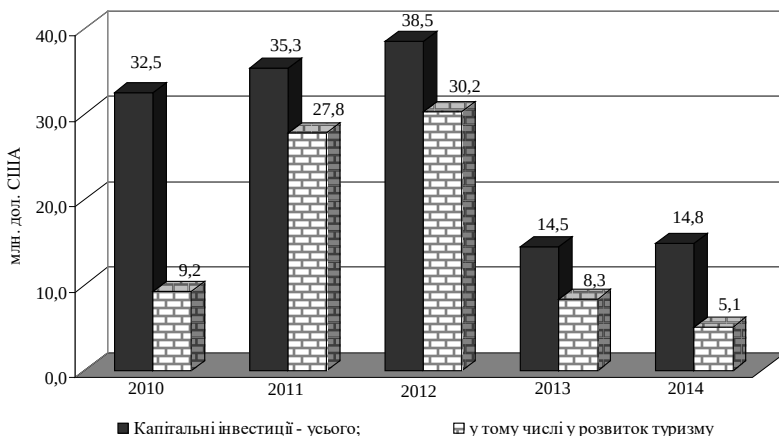

Рис. 2. Капітальні інвестиції в економіку м. Трускавець у 2010-2014 рр.

Джерело: розраховано і побудовано автором на основі [17].

Крім спеціального режиму інвестиційної діяльності, що застосовується в межах СЕЗ, вітчизняне законодавство містить низку інших норм, спрямованих на створення державними інституціями стимулів щодо підвищення рівня інвестиційної активності підприємців будь-якої сфери діяльності, у тому числі й туристичної. Найважливіші з них, за хронологією прийняття нормативних актів, наведено у табл. 5.

Включення будівництва курортно-рекреаційних об'єктів та об'єктів туристичної інфраструктури у перелік пріоритетних галузей економіки [18], акцент на пріоритетному статусі туризму в державі [5], виділення окремим рядком «туризму, відпочинку, рекреації, культури та спорту» як однієї із сфер застосування державно-

приватного партнерства [19] відкривають широкі можливості для системної державної підтримки суб'єктів туристичної діяльності на усіх рівнях управління, насамперед на регіональному. Для підвищення результативності даного процесу необхідним є постійне здійснення моніторингу застосування наявних інструментів стимулювання у попередні періоди, оцінка їх дієвості та оперативне корегування раніше встановлених кількісних параметрів шляхом внесення змін у відповідні статті Бюджетного, Митного, Податкового кодексів, інших нормативних документів. Важливим також є закріплення на законодавчому рівні повноважень представників усіх гілок влади щодо встановлення (диференціації) преференцій, а також надання права щодо їх позбавлення у разі виявлених суттєвих порушень з боку суб'єктів підприємництва.

Перспективним напрямом підвищення конкурентоспроможності туристичної сфери України є також більш активне використання можливостей кластерного підходу. Однак його практичне застосування гальмується через недостатню розробленість методології ідентифікації кластерів, оцінювання результативності їх діяльності, визначення кумулятивного ефекту, що його отримують учасники та регіони від створення кластеру, вибору типу державної політики щодо формування й управління розвитком кластерних утворень.

Процес створення й розвитку кластерів потребує обґрунтування та застосування відповідного інструментарію, який дасть змогу: по-перше, виявляти та ідентифікувати за певними критеріями ці новоутворені одиниці – кластери; по-друге, здійснювати оцінку їхньої діяльності та впливу на соціально-економічний розвиток; по-третє – реалізовувати, у разі необхідності, управлінські заходи з боку державних інституцій, щодо підтримки та сприяння формуванню кластерних утворень. Отже, першочерговими завданнями на шляху практичного запровадження кластерного підходу є наступні: розроблення концепції державної кластерної політики, створення нормативно-правової бази та визначення системи критеріїв (показників), за якими можливо здійснювати моніторинг функціонування кластерів на різних ієрархічних рівнях національної економіки, вибір та реалізація певної моделі державної кластерної політики.

Проаналізуємо ситуацію щодо формування й підтримки кластерних структур, що склалась на теперішній час в Україні.

Як відомо, в світі, залежно від ступеня участі держави, використовується два основні моделі кластерної політики: ліберальна і дирижистська [20]. Коротко нагадаємо їх характерні відмінності. За ліберальної моделі кластер розглядається як ринковий механізм, а

роль держави при цьому зводиться лише до усунення бар'єрів, що заважають його природному розвитку. Провідна роль у реалізації такої політики належить регіональним органам влади. Друга модель передбачає активну участь держави формуванні й розвитку кластерів за допомогою різноманітних економічних, фінансових та інших інструментів.

Таблиця 5

Інструменти стимулювання інвестиційної діяльності суб'єктів підприємництва, передбачені у чинному законодавстві України

Нормативний акт, рік прийняття	Інструменти, форми стимулювання та державної підтримки
Закон України «Про інвестиційну діяльність» (1991)	Фінансова допомога у вигляді дотацій, субсидій, субвенцій, бюджетних позик; визначення умов користування землею, водою та іншими природними ресурсами; співфінансування реалізації інвестиційних проектів за рахунок коштів державного бюджету; надання державних гарантій з виконання боргових зобов'язань за запозиченнями для реалізації інвестиційних проектів; кредитування за рахунок коштів державного бюджету для реалізації інвестиційних проектів; повна або часткова компенсація за рахунок коштів державного бюджету відсотків за кредитами для реалізації інвестиційних проектів
Закон України «Про режим іноземного інвестування» (1996)	Пільговий режим інвестиційної та іншої господарської діяльності для суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють інвестиційні проекти із залученням іноземних інвестицій, що реалізуються відповідно до державних програм розвитку пріоритетних галузей економіки, соціальної сфери і територій; державні гарантії захисту іноземних інвестицій
Закон України «Про державно-приватне партнерство» (2010)	Надання державних гарантій, гарантій АРК та місцевого самоврядування; фінансування за рахунок коштів державного чи місцевих бюджетів та інших джерел згідно із загальнодержавними та місцевими програмами; виплата приватному партнеру інших платежів, передбачених договором, укладеним у рамках державно-приватного партнерства, зокрема плати за готовність (доступність) об'єкта державно-приватного партнерства до експлуатації (використання) тощо; придбання державним партнером певного обсягу товарів (робіт, послуг), що виробляються (виконуються, надаються) приватним партнером за договором, укладеним у рамках державно-приватного партнерства; постачання приватному партнеру товарів (робіт, послуг), необхідних для здійснення державно-приватного партнерства
Закон України «Про державні цільові програми» (2004)	Фінансування за рахунок коштів Державного бюджету, а також інших джерел розроблення та виконання державної цільової програми.

Продовження табл. 5

Нормативний акт, рік прийняття	Інструменти, форми стимулювання та державної підтримки
Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» (2005)	Цільове спрямування державних капітальних вкладень у розвиток виробничої, комунікаційної та соціальної інфраструктури; сприяння формуванню бізнес-центрів, бізнес-інкубаторів, інноваційних, консалтингових центрів, венчурних фондів тощо; спрямування міжнародної технічної допомоги на розв'язання актуальних соціально-економічних, екологічних проблем та інших заходів; забезпечення цільового фінансування програм перекваліфікації та професійного розвитку трудових ресурсів, стимулювання трудової міграції, удосконалення соціальної сфери, зокрема житлового будівництва, охорони здоров'я та охорони довкілля
Закон України «Про стимулювання інвестиційної діяльності в пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць» (2012)	Сприяння в отриманні в установленому порядку дозвільних документів для початку реалізації інвестиційного проекту, вирішення поточних питань його реалізації
Закон України «Про засади державної регіональної політики» (2015)	Фінансування регіонального розвитку за рахунок коштів державного фонду регіонального розвитку може здійснюватись на умовах інвестування, за умови надання гарантій, на безповоротній основі у вигляді грантів
Закон України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» (2014, наб. чинності з 2017 р.)	Державна допомога може реалізовуватися, зокрема, у таких формах: надання субсидій та грантів; дотацій; податкових пільг, відстрочення або розстрочення сплати податків, зборів чи інших обов'язкових платежів; списання боргів, включно із заборгованістю за надані державні послуги, списання штрафних санкцій, компенсація збитків суб'єктам господарювання; надання гарантій, кредитів на пільгових умовах, обслуговування кредитів за пільговими умовами; зменшення фінансових зобов'язань суб'єктів господарювання перед фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування; надання, прямо чи опосередковано, суб'єктам господарювання товарів чи послуг, за цінами нижче ринкових або придбання товарів чи послуг суб'єктів господарювання за цінами, вище ринкових; продаж державного майна за цінами, нижче ринкових; збільшення державної частки у статутному капіталі суб'єктів господарювання або збільшення вартості державної частки на умовах, неприйнятних для приватних інвесторів

Джерело: складено автором.

Беручи вищезазначене до уваги та враховуючи, що в Україні відсутнє нормативно затверджене визначення поняття «кластер» (хоча при цьому на необхідності застосування кластерного підходу наголошується у багатьох документах), не затверджено ані концепції, ані програми, відсутній облік результатів діяльності кластерів (крім часткових оцінок, що їх зроблено окремими дослідниками), можна стверджувати, що держава (в особі як центральних, так і місцевих органів) стоїть осторонь від процесів кластерізації у національній економіці. Вже протягом досить тривалого часу формування кластерів відбувається стихійно, на добровільній основі, за власною ініціативою суб'єктів господарювання, фактично без будь-якої підтримки з боку державних інституцій.

Чимало науковців наводять приклади створених та, за їх оцінками, успішно функціонуючих в Україні туристичних кластерів, зокрема: кластер сільського туризму «Оберіг», туристичний кластер «Кам'янець», кластер «ЕКОТУР», туристично-рекреаційний кластер «Гоголівські місця Полтавщини», «Туристичний кластер «Південне туристичне кільце», туристичний кластер єврорегіону «Слобожанщина», «Кластер водного туризму в Чернігівській області» та ін. [21; 22, с. 260; 23, с. 337; 24, с. 498; 25, с. 61].

У той же час у зазначених публікаціях не міститься жодних конкретних показників чи аргументів – економічного, фінансового, соціального, організаційного, або будь-якого іншого характеру, які б свідчили про динаміку розвитку та вплив на економіку хоча б одного кластеру. Єдиним поясненням цьому є відсутність систематизованих даних щодо діяльності кластерів та існуючих методик оцінки такої діяльності.

Цілком природно постає питання стосовно розроблення організаційно-методичного забезпечення (інформаційна база, звітність, система показників, алгоритми їх розрахунку тощо) процесу ідентифікації кластерів та оцінки тенденцій їхнього розвитку. Лише результати постійного моніторингу можуть слугувати найкращим аргументом на користь створення кластерів та доцільність їх державної підтримки. Без цього усі твердження про успішну та ефективну діяльність кластерів залишаються непереконливими.

Причетність до створення і функціонування кластеру різних суб'єктів потребує з'ясування «інтересу» кожного з них щодо участі у ньому. Тобто мова йде про визначення критеріїв, які є вирішальними при прийнятті позитивного рішення щодо формування, підтримки кластеру та здійснення подальшої діяльності у його складі. У

загальному вигляді такі критерії, за окремими групами ймовірних учасників кластеру, наведено у табл. 6.

Таблиця 6

Критерії доцільності участі у створенні туристичного кластеру з точки зору його потенційних учасників

Учасники	Критерії доцільності участі у кластері
Підприємства, установи, організації, що мають наміри здійснювати свою діяльність у складі кластера	Економічна доцільність, яка виражається у збільшенні обсягів прибутку на вкладений капітал, що може бути досягнуто за рахунок збільшення обсягів діяльності, економії на трансакційних витратах, виходу на нові ринки, розширення переліку послуг, що надаються; можливість отримання різноманітних преференцій (виділення земельних ділянок, отримання кредитів на пільгових умовах, податкові пільги тощо); підвищення конкурентоспроможності компанії; розвиток і розширення ділових стосунків
Загальнодержавні органи управління	Збільшення обсягів надходжень до державного бюджету; зростання інвестиційної активності на території кластеру, у тому числі за рахунок залучення іноземних інвестицій; підвищення іміджу країни; розвиток міжнародних зв'язків
Органи місцевої влади	Збільшення обсягів надходжень до місцевих бюджетів; вирішення проблем зайнятості за рахунок створення нових робочих місць; розвиток місцевої інфраструктури; розв'язання екологічних проблем
Населення (як потенційні суб'єкти підприємницької діяльності та як звичайні громадяни)	Можливість створення прибуткового бізнесу; збільшення рівня оплати праці; соціальний розвиток території; підвищення рівня соціальних стандартів; можливість підвищення кваліфікації та кар'єрного росту

Джерело: складено автором.

Коментуючи наведені критерії, слід зазначити, що найголовнішими «дійовими особами» кластеру є саме суб'єкти господарювання, які за жодних умов не будуть діяти на шкоду власним комерційним інтересам. І це є вихідним, базовим положенням, яке відіграє визначальну роль при формуванні кластеру. А з нього випливає й наступне: ініціатива щодо створення кластеру має бути прерогативою самих підприємств, установ та організацій. Роль управлінських структур повинна зводитися лише до того, щоб вчасно побачити процес «зародження» кластеру, та на основі оцінки його життєздат-

ності у перспективі, надати необхідну можливу допомогу та забезпечити режим сприяння його становленню й розвитку.

Вищезазначені критерії можуть бути конкретизовані у вигляді певних груп показників, за якими доцільно здійснювати моніторинг та оцінку процесу ідентифікації, становлення, функціонування туристичного кластеру та його впливу на соціально-економічний розвиток:

1. «Виробничі показники» кластеру:

кількість місць для обслуговування туристів на території кластера (усього, у тому числі за окремими об'єктами – у готелях, санаторіях, пансіонатах, дитячих закладах оздоровлення, кемпінгах, гірських притулках та інших об'єктах), з них цілорічних;

кількість обслугованих туристів на території кластеру;

кількість обслугованих іноземних громадян на території кластеру;

середня тривалість перебування розміщених осіб;

коефіцієнт використання місткості;

2. Фінансово-економічні показники діяльності кластера:

доходи від наданих послуг (туристичних та супутніх);

витрати на послуги сторонніх організацій (поза межами кластеру), що використовуються при виробництві туристичного продукту;

обсяг чистого прибутку, отриманого сукупно учасниками кластеру;

обсяги надходжень від учасників кластеру до бюджетів (державного та місцевих) за усіма видами податків та зборів: (ПДВ, податок на прибуток, податок на доходи фізичних осіб, комунальний податок, туристичний збір, збори за використання природних ресурсів та ін.);

частка надходжень від учасників кластеру у загальному обсязі надходжень до місцевого бюджету;

співвідношення між бюджетними надходженнями та бюджетними витратами на підтримку й розвиток кластера (так звана «бюджетна ефективність кластера»);

3. Показники «значущості» кластера у розвитку територіальних утворень:

кількість суб'єктів туристичної діяльності;

середньооблікова кількість штатних працівників;

середня кількість позаштатних працівників (зовнішні сумісники та ті, хто працює за договорами);

частка кластера у створенні валового регіонального продукту регіону (пряма та опосередкована);

4. Показники інвестиційної діяльності в кластері:

обсяги капітальних інвестицій, у тому числі за видами діяльності;

обсяги капітальних інвестицій, у тому числі за джерелами фінансування (кошти державного та місцевих бюджетів, власні підприємств; кошти іноземних інвесторів та ін.);

структура капітальних інвестицій (за видами активів);

структура прямих іноземних інвестицій (за країнами походження);

структура прямих іноземних інвестицій (за видами діяльності);

5. Соціальні індикатори рівня життя населення:

кількість наявного населення у регіоні розташування кластера;

природний приріст населення у регіоні розташування кластера;

середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників, зайнятих у сфері туризму (в цілому по кластеру), у тому числі за видами діяльності;

співвідношення середньомісячної номінальної заробітної плати найманих працівників у кластері до середньомісячної номінальної заробітної плати найманих працівників в регіоні;

рівень безробіття населення у регіоні розташування кластера;

частка зайнятих у кластері до загальної кількості зайнятих у регіоні;

забезпеченість населення житлом на одну особу в регіоні розташування кластера;

показники, що характеризують розвиток торгівельної мережі, закладів охорони здоров'я, освіти та інших складових соціальної сфери.

Незважаючи на достатньо об'ємний перелік показників, що пропонуються для ідентифікації та оцінки діяльності кластеру, їх збір не представляється занадто складним процесом, оскільки переважна більшість з них відома та регулярно подається до статистичних органів. Питання полягає лише у тому, щоб виокремити їх за тими підприємствами, установами і організаціями, які є учасниками кластеру. Єдина проблема, яка на даний час залишається невирішеною – це визначення «туристичної» частки у діяльності обслуговуючих підприємств, що потребує додаткових досліджень, розроб-

лення відповідних методик та організації збору необхідних статистичних даних від господарюючих суб'єктів.

Наявність у вищенаведеному переліку деяких показників, що відбивають загальні соціально-економічні тенденції в регіоні розташування кластеру, сприятиме виявленню та проведенню оцінки «масштабності» діяльності кластерного утворення та його впливу на розвиток території в цілому.

Лише за умови визначення якомога більшої кількості показників із загального переліку, здійснення, у разі потреби, їх додаткової деталізації, а також комплексної оцінки їхніх змін у динаміці, управлінські структури зможуть приймати обґрунтовані рішення щодо підтримки і сприяння кластерним ініціативам. У той же час, слід зазначити, що розрахунок окремих показників може потребувати внесення деяких змін у статистичну звітність, зокрема на місцевому рівні.

Оскільки державні інституції, за певних умов та наданих повноважень, можуть справляти вагомий вплив на формування й розвиток кластеру, то розрахунок й співставлення зазначених груп показників за різними кластерами одразу дасть можливість ідентифікувати пріоритетні кластери, яким підтримка з боку держави може надаватися у першу чергу.

Більш складною є проблема оцінювання синергетичного ефекту від діяльності кластеру, на наявність якого звертається увага у багатьох публікаціях [22, с. 111-118; 25, с. 59; 26, с. 385; 27, с. 97]. Одним із його проявів є зростання, залежно від динаміки наданих туристичних послуг, обсягів реалізації додаткових послуг на підприємствах, які надаються як туристичним установам, так й безпосередньо туристам. Необхідною умовою його реального визначення є встановлення кількісного зв'язку між обсягами діяльності туристичних установ та суб'єктів, що надають супутні послуги (заклади харчування, транспорту, торгівлі, розважальні та спортивні заклади, перукарні, автостоянки, заклади культури та ін.).

Ідеальним варіантом вирішення даної проблеми могло б стати «виділення» з обсягів діяльності обслуговуючих підприємств тієї частини, що безпосередньо пов'язана з наданням послуг туристам. Але це є достатньо трудомістким завданням, яке потребує чималих «непродуктивних» зусиль і витрат з боку даних підприємств. Тому, вочевидь, більш прийнятною у даний час є опосередкована оцінка спеціалістами такого взаємозв'язку (наприклад, між динамікою кількості обслугованих туристів у санаторіях та обсягами роздрібного товарообігу у закладах торгівлі населеного пункту, обсягами транспортних перевезень, кількістю відвідувань у кінотеатрах, музеях

тощо). Моніторинг даних взаємозв'язків протягом певного періоду дозволить побачити наявну залежність між ними, що у майбутньому може використовуватись для здійснення прогностичних розрахунків щодо визначення й прогнозування величини синергетичного ефекту від туристичної діяльності у конкретному регіоні.

Розширення мережі закладів, кількості суб'єктів підприємницької діяльності за видами економічної діяльності, що надають додаткові послуги туристичним установам та туристам, збільшення обсягів послуг, що надаються, також мають розглядатись як складова синергетичного ефекту, отриманого за рахунок функціонування туристичних закладів та збільшення обсягів надання відповідних послуг у конкретному регіоні.

Ще одним, опосередкованим, індикатором синергетичного ефекту може виступати показник динаміки обсягів інвестицій в регіоні розташування кластера в об'єкти, які не належать безпосередньо до туристичної діяльності – будівництво житла, автостоянок, торговельних, спортивних закладів, комунальної та інших видів соціальної інфраструктури тощо. Збільшення обсягів інвестування у будівництво таких об'єктів так само слід розглядати як прояв сталого розвитку, зростання кластеру та розширення напрямів його діяльності.

На жаль, нині повноцінне використання кластерного підходу як одного з інструментів стимулювання ефективного розвитку туристичної сфери національної економіки, гальмується через відсутність національної моделі розвитку кластерів, невизначеність ролі держави щодо підтримки кластерних ініціатив та незацікавленість у використанні засобів стимулювання їх практичної реалізації. Виправлення становища, що склалась, потребує якомога скорішого розроблення методичних підходів щодо ідентифікації туристичних кластерів, визначення системи показників оцінки їхньої діяльності та впливу на соціально-економічний розвиток регіонів і країни в цілому, обґрунтування правової, організаційно-економічної, фінансової, науково-методичної складових цілісного механізму реалізації державної кластерної політики в Україні.

На підставі вище зазначеної інформації можемо зазначити, що в умовах загострення конкуренції на ринку туристичних послуг суттєво зростає значення координації при здійсненні різних політик, які мають безпосереднє відношення до розвитку туризму чи формують зовнішні умови, необхідні для його функціонування. З урахуванням складності та масштабності завдань, що потребують розв'язання, така роль повинна покладатися на державу. Її першо-

чергові зусилля доцільно сконцентрувати на: створенні належного правового поля, насамперед щодо підтримки й стимулювання бізнес-активності суб'єктів господарювання; усіякій підтримці їхніх ініціатив, зокрема щодо створення туристичних кластерів, впровадження інновацій, реалізації інвестиційних проєктів, пов'язаних з розвитком туристичної індустрії; захисті майнових прав інвесторів; затвердженні Державної програми розвитку туризму і курортів та забезпеченні необхідних обсягів фінансування, передбачених у ній заходів; формуванні позитивного іміджу України як привабливої для туризму країни. Лише від цілеспрямованої дії усіх причетних до туристичної індустрії інституцій значною мірою залежить отримання позитивних результатів, проявом яких стане довготерміновий кумулятивний ефект на національному рівні, обумовлений високою конкурентоспроможністю сфери подорожей та туризму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДжЕРЕЛ

1. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2009 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ev.am/sites/default/files/attachments/pdf/WEF_GCR_TravelTourism_Report_2009.pdf.
2. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www3.weforum.org/docs/WEF_TT_Competitiveness_Report_2013.pdf.
3. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www3.weforum.org/docs/WEF_TTCR_2017_web_0401.pdf.
4. Статистичний збірник "Україна у цифрах 2016" / за ред. І. Є. Вернера. — К. : Державна служба статистики України, 2016. — 240 с. — С. 218-219.
5. Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року / Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.03. 2017 р., № 168-р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249826501.
6. Мальська М. П. Удосконалення державного регулювання розвитку туризму в Україні з урахуванням міжнародного досвіду / М. П. Мальська // Вісник ЛНУ ім. І. Франка. Серія: міжнародні відносини. — 2012. — Вип. 29. Частина 2. — С. 143 – 151.
7. Кудріна О. Ю. Стратегічні особливості відновлення промисловості: Україна повертається до ідеї спеціальних економічних зон / О. Ю. Кудріна // Економіка та право. — 2016. — № 2 (44). — С. 124 – 130.
8. Петровський Б. Д. СЕЗ «Курортотопіс Трускавець» – реальна перспектива інноваційного розвитку міста / Б. Д. Петровський, О. Б. Петровський // Регіональна економіка. — 2010. — № 4. — С. 197 – 200.
9. Єгорова О. О. Спеціальні економічні зони України: результати, проблеми та перспективи / О. О. Єгорова // Науковий вісник Херсонського

державного університету. Серія «Економічні науки». — 2014. — Випуск 5. Ч. 1. — С. 167 – 173.

10. Ткач С. М. Спеціальні економічні зони в Україні: досвід і нові пріоритети просторової організації / С. М. Ткач // Регіональна економіка. — 2016. — № 3. — С. 86 – 97.

11. Перелік населених пунктів, віднесених до курортних / Затв. пост. Кабінету Міністрів України від 28.12. 1996 р., № 1576 (у ред. постанови Кабінету Міністрів України від 15.12. 1997 р., № 1391). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1391-97-pn>.

12. Кіндзерський Ю. В. Можливості спеціальних економічних зон у контексті міжрегіонального вирівнювання та розвитку депресивних територій / Ю. В. Кіндзерський // Економіка України. — 2016. — № 1. — С. 52 – 71.

13. Закон України «Про оголошення природних територій міста Миргорода Полтавської області курортом державного значення» від 06.09. 2011 р., № 3699-VI. — [Електронний ресурс].— Режим доступу : zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3699-vi.

14. Закон України «Про оголошення природних територій міста Хмільника Вінницької області курортом державного значення» від 12.05. 2011 р., № 3318-VI. — [Електронний ресурс] — Режим доступу : zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3318-vi.

15. Статистичний збірник «Спеціальні економічні зони у Львівській області (за 2007 рік)» / за ред. Л. В. Сотнікової. — Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2008. — 41 с.

16. Статистичний збірник «Інвестиції у Львівській області (за 2014 рік)» / за ред. Г. М. Корисько. — Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2015. — 124 с.

17. Статистичні збірники «Інвестиції у Львівській області» (за 2010-2014 роки). — [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://www.lv.ukrstat.gov.ua/>.

18. Перелік пріоритетних галузей економіки / затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.08. 2013 р., № 843-р. — [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/843-2013-%D1%80>.

19. Закон України «Про державно-приватне партнерство» від 01.17. 2010 р., № 2404-VI. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2404-17/page>.

20. Ульяновченко Ю. О. Методологічні засади формування кластерної політики в умовах глобалізації / Ю. О. Ульяновченко [Електронний ресурс] — Режим доступу : www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2010-2/doc/1/06.pdf.

21. Крайник О. П. Кластери як інструмент економічного розвитку регіону / О. П. Крайник // Демократичне врядування. Науковий вісник. — 2010. — № 5 [Електронний ресурс] — Режим доступу : www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik5/fail/+Krajnyk.pdf.

22. Ільчук В. П. Кластерна стратегія розвитку економіки регіону: монографія / В. П. Ільчук, І. О. Хоменко, І. В. Лисенко. — Чернігів : Черніг. держ. технолог. ун-т, 2013. — 367 с.

23. Ніколаєв Ю. О. Туристичні кластери в Україні / Ю. О. Ніколаєв // Вісник соціально-економічних досліджень. — 2012. — Випуск 4 (47). — С. 336 – 341.

24. Охрименко А. Г. Туристичні кластери як перспективні напрями регіонального розвитку / А. Г. Охрименко // Університетські наукові записки. — 2013. — № 1. — С. 495 – 500.

25. Писаревський І. М. Підвищення туристського потенціалу міст на основі формування туристського кластера регіону (світовий і національний досвід) / І. М. Писаревський, К. К. Войтенко // Бізнес Інформ. — 2014. — № 11. — С. 58 – 63.

26. Семенов В. Ф. Кластерна політика в управлінні регіональним розвитком туризму / В. Ф. Семенов // Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць / голов. ред. В. І. Зверяков. — Одеса : Одес. держ. екон. ун-т, 2010. — Випуск 40. — С. 381 – 387.

27. Журба І. О. Оцінювання результативності реалізації кластерних ініціатив регіону / І. О. Журба // Проблеми і перспективи економіки та управління. — 2015. — № 2. — С. 91 – 100.